

TİTUS
BURCKHARDT

FES

İSLAM ŞEHİRİ

Şeyh Mulây Ali ed-Derkavi

S U N U Ş

Aslen İsviçreli, sanatçı, aristokrat bir aileye mensup olan Titus Burckhardt / İbrahim İzzeddin (1908 – 1984) Floransa’da dünyaya gelmiş ve bütün ömrünü, başta İslam sanatı ve maneviyatı olmak üzere, kadim geleneğin yaslandığı hikmet ve onun çeşitli yer ve zamanlardaki tezahürlerini açıklamaya adanmış bir kişidir. O, şüphesiz, Gelenek Okulu’nun en önde gelen ya da daha yerinde bir ifadeyle, en tanınmış şahsiyetlerinden biridir. Titus Burckhardt metafizik ve kozmoloji alanında bir üstat olduğu kadar, aynı zamanda, İbn Arabî’nin *Fusûsu’l-Hikemi*’i ile Abdulkerim el-Cîlî’nin *İnsân-ı Kâmil*’i gibi tasavvufun belli bazı temel metinlerini Arapça aslından Fransızcaya çeviren, bu metinleri şerh edip yorumlayan ve başta Fas olmak üzere, geleneksel hayat ve düşünce tarzının çiçeklendiği Müslüman Mağrib’i oldukça yakından tanımış birisidir. S. H. Nasr’ın ifadesiyle, “o hem bir metafizikçi, hem bir sanatçı, hem de bütün bunların üstünde, hakikatin iş, eylem ve düşünceleriyle bütün varlığında yankısını bulduğu dervişmeşrep bir kişidir.” Keza onun, René Guénon’dan sonra ve onu izleyerek modern dünyaya ciddi eleştiriler yönelttiğini de ayrıca anmakta yarar vardır.

Burckhardt, bütün zihnî ve sezgisel güç ve yetilerini büyük dinler ve kadîm medeniyetlere mensup mimar ve sanatçılara ilham vermiş olan ideal ve değerleri kavramaya, kutlu sanat eserlerinin ve geleneksel ilimlerin yaslandığı dünya görüşünün altında yatan hikmet hazinelerinin neler olduğunu keşfetmeye ve göz önüne sermeye yöneltmiştir. O, geleneksel sanat formlarının fizikötesine ilişkin ima ve işaretlerini anlamamanın, insanı ve hayatı anlamamanın çok önemli bir yolu olduğuna inanıyor ve böyle bir işin, en iyi bir şekilde, geleneksel inanç ve davranışların hâlâ geçerli olduğu bir ortamda yaşayan insanlarla temas kurmakla başarılacağı kanaatini taşıyordu. Bu yüzden, bilerek ve isteyerek, belli bir süre teknoloji ve maddi refah kültürünün henüz hâkim olmadığı, bu bakımdan, yerel ve yerleşik kültürün temsilcileriyle irtibat kurmanın daha kolay olduğu bir ülkede yaşamaya karar vermiştir. Bunun için en uygun yer Fas’tı. Zira az da olsa hem biraz Arapça biliyordu hem de içinde İslam maneviyatı ve kültürüne karşı

güçlü bir alaka ve muhabbet vardı. Bu inanç ve anlayışla beş yıl Kuzey Fas'ın dağ ve ovalarında dolaşarak, çevresindeki her şeyi gözlemleyerek ve izlenimlerini tuttuğu defterlere ve dostlarına yazdığı mektuplarla kaydederek, oranın tam bir yerlisi gibi yaşadı. Onun, Almanca olarak kaleme aldığı ve Türkçeye, “*Zamanın Kıyısındaki Ülke*” şeklinde çevrilebilecek olan ilk kitabı bu süre içindeki gözlem ve izlenimlerine dayanan bir eserdir.

Burckhardt'ın Fas'ta geçirdiği ve “intisap ikâmeti” denebilecek bu beş yıllık sürenin yaklaşık ilk yarısı Kuzey Fas'ın kırsal kesimlerinde geçti. O buralarda, sürü otlatmak ve koyun kırmak da dâhil, oralarda yaşayan insanların yaptığı çok çeşitli işler yaptı. Bu sürenin ikinci yarısı ise kendisini Kayrevan Üniversitesi'nde Arapça eserleri ve dinî ilimleri incelemeye verdiği Fes şehrinde ve bölgesinde geçti.

*Burckhardt burada çok çeşitli kesimlerden insanların temel özelliklerine (mizaç ve kişiliklerine) aşina oldu: Araplar ve Berberîler, göçebeler ve yerleşikler, köylüler, tacirler, işinin ehli deri tabakçıları ve yün boyayıcılarından mahir mimari ahşap ve alçı işlemeciliği ve fayans (zillîç) sanatçılarına varıncaya kadar her türden zanaatkârlar, dinî ve sivil otoritelerin temsilcileri ve tarikat üyeleri. Bu insanlarla buluşma ona, hayatın olumlu ve anlamlı olduğu konusunda bir öğreti ve Geleneğin, saygı ve güvenle takip edildiğinde, huzur ve gönül rahatlığı içinde takip edilebilir bir rehber olduğu konusunda bir tasdik ve teyit elde etmiş gibi bir tatmin olmuşluk duygusu verdi. (J. L. Michon, “Giriş,” *İslam Sanatı: Dil ve Anlam*, s. 14).*

O bu ikinci dönemde sık sık bir dergâhtaki toplantılara da katılıyordu. Orada yapılan dersler ve geliştirilen sohbetlerde duyduğu *Futûhât*, *Fusûs*, *İnsan-ı Kâmil* gibi kitaplar, büyük tasavvuf ulularının hayat hikâyeleri, hikmetli söz ve yazıları onun İslam'ın manevi boyutu konusundaki merakını giderecek hazineler gibi geliyordu ona. Bu arada, başta o ocakta edindiği dostları olmak üzere, arkadaş çevresi de gittikçe artıyordu. Bu dostları içinde, sözü edilen dergâhta karşılaştığı dervişlerden biri anlayışı, arkadaşlığı, ateş gibi zekâsı ve muhabbeti ile özellikle dikkatini çekiyordu. Burckhardt, Kayrevan Üniversitesi'nden dergâha, dergâhtan üniversiteye yetişmek için dolu

dolu yaşamaya çalıştığı o günlerde, bir gün kadim Fes'in çarşılarında gezerken bir sahafta İbn Arabî'nin *Futûhât-ı Mekkiyye*'sini görür ve satın alır. Büyük boy, koca koca dört ciltten oluşan kitabı koltuğunun altına kıştırıp evine dönerken, yolda, Dergâh'tan tanıdığı o ateş gibi dervişle karşılaşır; selamlaşırlar. Bu kısa süreli karşılaşmada, derviş gözleriyle Burckhardt'ın koltuğundaki kitapları süzerek;

- "Nedir o?" diye sorar.
- "Futûhât." diye cevap verir Burckhardt.
- "Ama o çok çetin, anlaşılması zor bir kitaptır!"
- "Öyleyse, rafa koyar, anlayacak düzeye gelince okurum."
- "O zaman da kitaba ihtiyacın kalmayacak!"

Elbette, onların buradaki konuşmaları bu kadardan ibaret değildir. Dervişle Burckhardt arasında geçen bu olayı, bu kısa konuşmayı, gerekli değişiklikleri yaparak İslam Şehri: Fes kitabı üzerinden okuyacak olursak, soruyu; "Bu kitap kim ya da kimler için yazıldı?" diye sorabiliriz. "Fes şehri için hiç görmemişler için yazılmıştır." şeklinde bir cevap hiç de doyurucu olmayacaktır. Hatta öyle ki; "Bu kitap özellikle Fes'te yaşayanlar için yazılmıştır." gibi bir cevap kitabın yazılış maksadı açısından bakıldığında, denebilir ki çok daha yerinde bir karşılık olacaktır. Kısaca ifade etmek gerekirse, Burckhardt bu kitabında ve benzeri tüm kitap ve makalelerinde şehrin ruhunu, İslam'ın başta mekân ve görsel biçimlerde olmak üzere her tür ve düzeydeki sanat eserlerinde tezahür eden hakikat idraki ve telakkisini göz önüne sermeye çalışmıştır.

Burckhardt, Fas'ta geçen bu ilk gençlik yıllarından başlayarak bütün ömrü boyunca güzelliğin bizzat insanlarda, onların tutum ve davranışlarında, giyim-kuşamlarında, kullandıkları kap-kacakta ya da evlerinin inşası ve döşenmesinde kullandıkları basit alet ve araçlarda tezahür eden cilve ve yansımalarına da özel bir önem vermiştir. *İslam Şehri: Fes*'te onun bu önem ve öncelik verdiği şeylerin çok canlı örnekleri ya da yansımalarıyla karşılaşırız.

Burckhardt bu bağlamda İslam kültürü ve şehir hayatıyla ilgili iki önemli kitap kaleme almıştır. Bunlardan ilki, elinizdeki Almanca yazılmış ve ilk

baskısı 1960'ta yapılmış olan *İslam Şehri: Fes*'tir. Bu kitap, insani şehirciliğin bir modelini temsil edecek harikûlade bir şehir tablosu ortaya koymak için yazılmış bir kitaptır. Kitap, ağırlıklı olarak, Fas'ın bağımsızlığını kazandıktan sonraki dönemde, Burckhardt'ın oradaki kısa-uzun birçok ikameti sırasında toplanmış belgelerle birlikte, onun 1930'lu yılların başlarına kadar sarkan çeşitli gözlem ve tanık olduğu olaylarla ilgili hatıralarından oluşur. Bununla birlikte, kitapta İbn Haldun gibi büyük düşünür ve tarihçilerden, tarikat ulularından, siyaset adamlarından yaptığı konuyla ilgili uzun iktibaslarla birlikte çok sayıda çizim, şema ve fotoğraf da yer alır. Kitap, şehirle ilgili birçok çalışmada gördüğümüz gibi, sistematik ve analitik bir dille yazılmış bir metin olmaktan çok, bir yönüyle Burckhardt'ın biyografisine dayanan son derece sıcak bir dille yazıldığı için, ihtiva ettiği görsel malzemeyle birlikte kolay, keyifle okunan bir eserdir.

İkincisi, yani *İspanya'da İslam Kültürü* ise çok sayıda göz alıcı görsel belge ve çok dikkatli bir kavrayışı ve bilimsel titizliği açığa vuran arka plana yaslanarak Güney İspanya'daki Arap hâkimiyetini ve İslam kültürünün başat durumunda olduğu dönemdeki değişim ve dönüşümleri çok canlı bir şekilde göz önüne seren bir eserdir.

İslam sanat ve medeniyetine adanmış bu iki kitap İslam'ın, özel olarak Fes'te, genel olarak Mağribî İspanya ya da Endülüs'te nasıl tatmin edici ve tutarlı bir hayat ortaya koyduğunu çok canlı bir şekilde göz önüne seren eserlerdir. Keza bunlar, İslam'ın, gereği gibi anlaşılıp genel bir düstur (şeriat) ve her bir mümin için kendini geliştirme yolu (tarikât) olarak uygulandığında, bir ülkede nasıl yüzyıllarca sürecektir uyumlu bir çevre ve anlamlı bir hayat tarzı oluşturduğu konusunda Burckhardt'ın ne denli derin bir vukûfiyet ya da kavrayışa sahip olduğunun oldukça yakın bir tanığı niteliğindeki çalışmalarıdır.

Titus Burckhardt'ın en yetkin olduğu alanın İslam sanatı ve maneviyatı ya da tasavvuf olduğunu söyleyebiliriz. Coomaswamy'nin Hindu ve Budist sanatın anlam ve içerimleri ya da temsil ettiği şeyin ne olduğu konusunda geliştirdiği yorum ve açıklamaların bir benzerini, İslam sanatı ve medeniyeti bağlamında *İslam Sanatı*, *İslam Şehri: Fes* gibi çok değerli eserleriyle Titus Burckhardt ortaya koymuştur. İslam sanatının